

СОЦИОЛОГИЯ ИЛИМДЕРИ
СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
SOCIOLOGICAL SCIENCE

Мендибаев Н.

**КЫРГЫЗСТАНДЫН АЙЫЛДАРЫНДАГЫ ЖАШОО САПАТЫНЫН ДЕНГЭЭЛИ
 СОЦИАЛДЫК – ЭКОНОМИКАЛЫК ӨНУГҮҮНҮН КӨРСӨТКҮЧҮ КАТАРЫНДА**

N. Mendibaev

**THE LEVEL OF QUALITY OF RURAL POPULATIONS OF KYRGYZSTAN AS
 INDICATORS OF SOCIO - ECONOMIC DEVELOPMENT OF REGIONS**

УДК: 316.323

Бул макалада Кыргызстандагы айыл калкынын азыркы коомдун өзгөрүлмөлүү шартындагы жашоо сапатынын деңгээли жөнүндөгү маселелер социологиялык изилдөөлөр аркылуу талданып изилденет.

This article discusses the level of quality of rural populations of Kyrgyzstan as indicators of socio - economic development of regions

Экономиканын жана коомдун азыркы өзгөрүлмөлүү шартында айыл жериндеги калктын жашоосунун сапатын жогорулатуу жөнүндөгү маселе негизгилерден болуп эсептелет, анткени калк бир топ экономикалык, психологиялык, эмоционалдык жана башка милдеттердин дагы башка бир топ түрлөрүн башынан өткөрүп жатышат. Айылдыктардын жашоо деңгээлин жана сапатын тереңирээк изилдөө мамлекеттин социалдык-экономикалык саясатын жакшыртуунун негизги багыттарын иштеп чыгууга мүмкүндүк берип, аймактар боюнча даректүү сунуштарды иштеп чыгууга жардам берет.

Айыл жарандарынын жогорку жашоо сапаты жергиликтүү коомдоштуктун туруктуу өнүгүүсүнүн өбөлгөсү жана социалдык көйгөйлөрдү жоюунун негизи болуп эсептелет. Калктын жашоосун жакшыртуу маселесинде олуттуу роль жалпы республикалык сыяктуу эле жергиликтүү, райондук бийликтерге тиешелүү болуп эсептелет. Мына ошого байланыштуу жашоо сапатын жогорулатуу максатында жергиликтүү органдардын башкы маселеси көбүнчө жергиликтүү органдардын, бизнес жана калктын ортосундагы өнөктөштүк мамилелерин жөнгө салуусу болуп саналат. Калктын жашоо сапатын жакшы тарабына чындап өзгөртүү, бул баарынан мурда, социалдык максаттарды ар бир адамга, ар бир үй-бүлөгө карата ишке ашыра турган жергиликтүү башкаруунун деңгээлинде гана мүмкүн деген түшүнүктү бекем орнотуу болуп саналат.

Н.А.Скворцовдун пикири боюнча “айыл калкы үчүн нормалдуу жашоо шарттарын түзүү жана анын сапатын жогорулатуу, айыл жерлеринде иштин айыл чарбалык эмес түрлөрүн пайда кылуу, азыркы замандын шартында адам потенциалын күчөтүү максатында өзүн-өзү башкаруу жараяндарын өнүктүрүү мамлекеттин жана бизнестин колдоосу болбосо

мүмкүн эмес” [1].

Социологдордун берген баасы боюнча “ айылдыктардын үчтөн экисинин жашоо сапаты төмөн деңгээлде калууда жана бул жогорку цивилизациялуу рыноктук коомго ылайык келүүчү шарттардын, айылдын социалдык түзүлүш темпинин басандоосуна таасир тийгизип жатат” [2].

Республикалык социологдордун пикири боюнча жашоо сапатынын көйгөйү айрыкча алыскы аймактарда, ошону менен бирге шаарга караганда айыл жерлеринде көбүрөөк даражада сезилет .

Айыл жерлериндеги жашоочулардын жашоо деңгээлин жана сапатын жогорулатуу мамлекеттин эң башкы маселелеринен болуп алдыга чыгууда. Бул максатта баарынан мурда, айыл калкынын жумуш менен камсыз болуусун камсыздоочу багытты өнүктүрүү жана орто жана чакан ишкердикке өбөлгө түзүү: “айыл экономикасын диверсификациялоо; айыл чарба товарларын өндүрүүчүлөрдү мамлекеттик колдоону күчөтүү керек” [3].

Азыркы шартта айыл жерлериндеги калктын жашоо сапатын жогорулатуу үчүн социалдык инфраструктураны өнүктүрүү зарыл. Бул көйгөйдү изилдөөчү илимпоздордун пикири боюнча айылдын инфраструктурасын өнүктүрүүнүн деңгээли азырынча “азыркы талаптардан бир топ артта калууда” [4].

Социологияда жашоонун сапаты жөнүндөгү түшүнүк салыштырмалуу жакында эле 1960-1970-жылдарда пайда болду. Ал түшүнүк белгилүү бир социалдык шарттардын баалуулуктарынын жыйындысын жана адамдын өзүнүн жашоосунан, өзүнүн иш-аракетинин натыйжалуулугунан, өзүнүн умтулуусунун түпкү максатынын (идеалынын) жана ойлогондорунун ишке ашыруу мүмкүнчүлүгүнөн канааттануусу аркылуу чагылдырылат. Социологдор бул түшүнүктү аныктоодо анын объективдүү мазмунуна жана ал чагылдырган чындыкты чагылдыруунун субъективдүү баасына көңүл бурушат.

Жашоо сапаты – адамдын же адамдардын бир тобу тарабынан өзүн кадимкидей (нормалдуу) сезүүсү үчүн бир топ олуттуу болгон тиричилик аракетинин объективдүү жана ошондой эле субъективдүү шарттарынын канааттануусун билдирген мүнөздөмө [5].

Жашоонун сапаты социологиялык түшүнүк

катары өзүнө адамдын тиричилик аракетинин базалык социалдык маанилүү мүнөздөгүчтөрүн (параметрлерин): материалдык жактан камсыз болуу, ар кандай чөйрөдөгү коопсуздук, турак-жай, маданий эс алуу чөйрөсү, билим берүү жана саламаттыкты сактоо, айлана-чөйрөнүн абалы, эмгектик иш-аракет сыяктуу социалдык инфраструктуралардын өнүгүүсүн кошуп алат.

Бүгүнкү күндө социологияда калктын жашоо сапатын үйрөнүүдө эки методологиялык мамиле бар: айрыкча объективдик жана айрыкча субъективдик. Биринчи мамиленин жактоочулары жашоо сапаты конкреттүү социалдык көрсөткүчтөр менен өлчөнөт жана математикалык (статистикалык) көрсөткүчтөрдүн жардамы менен билдирилүүсү мүмкүн деп ойлошот. Экинчи мамиле - жашоо сапаты объективдүү өлчөмгө, аныктоолорго баш ийбейт жана индивиддердин бааларынын, маанайларынын пикирлеринин спектрлери аркылуу билдирилүүсү мүмкүн деген аныктоолорго жана басымга негизделген [6].

Калктын жашоо сапатынын биринчи алакалашуу көрсөткүчү, өзүнө калктын өмүрүнүн узактыгын, ден-соолугун жана физикалык жактан аманчылыгын, калктын калыбына келүү деңгээлин (төрөттүн өсүшүн) камтыйт.

Аныктама боюнча “ инсандын ден-соолугунун абалына, жана ошондой эле анын жогорулоосуна жана анын жетишкендигине (ооруп калган учурда) байланыштуу болгон иш-аракети анын үй-бүлө тиричилик чөйрөсүнө тиешелүү жана физиологиялык керектөөлөрүн канааттандыруу менен байланыштуу. Белгилүү болгондой ден-соолук бул оорунун жоктугу гана эмес “адамга социалдык жашоого активдүү катышууга, ошону менен бирге көптөгөн муктаждыктарын канааттандырууга мүмкүндүк берген физикалык жана психологиялык абалдын” бар болгондугу дагы эсептелет [6].

Жашоо сапатынын дагы бир олуттуу интегралы болуп калктын жыргалчылыгынын абалы эсептелет. Адамдардын социалдык багыттары, ниеттери жана муктаждыктары өзүнүн негизинде ар дайым алардын материалдык канааттанууларынын мүмкүнчүлүктөрү менен аныкталып келген. Бул аспекте ар бир адамдын социалдык багытына, каалоолоруна жана муктаждыктарына белгилүү бир деңгээлде таасир берүүчү калктын жан башына бөлүнгөн орточо киреше көлөмү боюнча калктын жиктелүүсү илимий жана практикалык кызыгууну жаратат. Ошону менен бирге киреше алуудагы кескин айрыма комплекстүү көрсөткүч катары социалдык мандемдүүлүктүн өсүп жатканын айгинелейт.

Айыл калкынын жашоо сапаты - өзүнө бир катар компоненттерди камтыган интегралдык маалымат жана түшүнүк. Мындайларга тамактануунун сапаты, өмүрдүн узактыгы жана калктын саламаттыгы, билим берүүнүн, эмгектин жана медициналык тейлөөнүн сапаты, инсандын ар түрдүү талаада (экономикалык, укуктук, экологиялык, физикалык) коопсуздугунун деңгээли жана курчап турган айлана-чөйрөнүн абалы кирет.

Айыл калкынын жашоо сапаты жана деңгээли бир топ көрсөткүчтөр аркылуу аныкталат. Баарынан мурда, бул айылдыктардын жашап жаткан шарттары, алардын кирешелеринин деңгээли, коопсуздугунун (укуктук, экономикалык, экологиялык ж.б.у.с.) деңгээлдери. Бул көрсөткүчтөр баа берүүнүн объективдүү жана субъективдүү тараптарына ээ. Социалдык жактан өзүн жакшы сезүүнүн деңгээли, биз андан ары карай турган, айылдыктардын социумда жашап жаткан өзүнүн кээ бир жеке жана жалпы компоненттерге канчалык канааттана тургандыгын аныктоого, шексиз, мүмкүндүк берет.

Жашоо сапатын изилдөөдө комплекстүү мамилени пайдалануу менен бирге төмөнкү компоненттерди баса белгилейбиз: 1) өмүрдүн узактыгы жана ден-соолуктун абалы, 2) тамактануунун сапаты, 3) турак-жай, тиричилик шарттары, керектөө мүмкүнчүлүктөрү 4) билим алуу жана аны жогорулатуунун мүмкүнчүлүгү 5) эмгек жана эс алуунун шарттары 6) жумуш менен камсыз болуунун деңгээли 7) үй-бүлөлүк жашоо абалы.

Келтирилген методологиянын негизинде антропосоциеталдык бүтүндүк катары айыл жашоочуларынын жашоо сапатынын эмпирикалык абалын биздин изилдөөлөрүбүз аркылуу карап көрөбүз¹.

Калктын жашоо деңгээлинин чен өлчөмүнүн бири катары өмүрдүн узактыгы кызмат кылат. Эркектердин өмүрү аялдардын өмүрүнөн кыска экенин статистика көрсөтөт, бул болсо европа жана азия өлкөлөрүнүн жалпы мүнөздүү багытын чагылдырат. Айылдыктардын (50,8%) пикири боюнча бул факт эркектер оор жана зыяндуу иштерде иштегендиги, аракетчиги (46,8 %), жана ошондой эле эркектер эреже катары дарыгерлерге сейрек кайрылышкандыгы жана өзүнүн ден-соолугуна начар көз салышкандыгы (51,2%) менен түшүндүрүлөт. Аялдар эркектерди өздөрүнө караганда көбүрөөк, алардын өмүрүнүн кыскалыгын өзүнүн ден-соолугуна начар көз салгандыгын, жана ошондой эле оор жана зыяндуу иштерде иштешкендиги менен байланыштырышат.

Жашоо деңгээли түздөн-түз демографиялык абалды, үй-бүлө институтунун өнүгүүсүн аныктайт. Биздин изилдөөлөрүбүз боюнча айылдыктардын олуттуу бөлүгү бүгүн үй-бүлө түзүүгө жашоо деңгээлинин анча жогору эместиги жолтоо болууда деп ойлошот, тактап айтканда: “үй-бүлөөнү камсыздоого каражаттын жоктугу” (42,6%), турак-жай шарттарынын начардыгы (42,4%). Үй-бүлөлүү

¹ Республиканын айыл жашоочуларынын арасында автор тарабынан 2012-2013-жылдар аралыгында 1200 респондентти камтыган социологиялык сурамжылоо жүргүзүлгөн. Сурамжылоого Республиканын 7 областынан тандоодогу: Алай, Кара-Кулжа, Кара-Суу, Ноокат, Аксы, Ала-Бука, Токтогул, Кадамжай, Лейлек, Москва, Панфилов, Ысык-Ата, Тоң, Түп, Нарын, Талас райондорунун жашоочулары катышкан. Жыйынсы боюнча: эркектер 574 адамды, аялдар 626 адамды түзгөн. Тандоонун жаңылыштыгы 5%.

респонденттер башкаларга караганда көбүрөөк турак-жай шарттарынын начар экендиги үй-бүлөнү өнүктүрүүгө тоскоолдук кыла тургандыгын көрсөтүшүүдө, себеби алар турмуш кыйынчылыгын өз мойну менен тартып көрүп жатышса керек. Ошону менен бирге бул суроого жооп берүүдө чындыгында гендерлик айрыма жок.

Сурамжылангандардын пикири боюнча аймактагы калктын санын өсүшүнө тоскоолдук кылып жаткан башкы фактор болуп калктын кирешесинин төмөндүгү (41,2 %) жана ошондой эле мамлекет тарабынан материалдык колдоонун жоктугу да (36,7%) себеп болуп эсептелет. Калкта патерналисттик күтүү бар экендиги көбүнчө анын рыноктук шарттарга даяр эместиги, айылдыктардын ыңгайлашуу дареметинин алсыздыгы менен көрүнүп турат, деп ойлойбуз.

Айылдыктардын жашоо сапатынын материалдык жыргалчылык бөлүгүндөгү дагы бир көрсөткүчү болуп тамактануунун сапаты эсептелет. Изилдөөлөрдүн натыйжасына таянып айылдык жарандардын тамактануу мүмкүнчүлүктөрү чектелүү экенин белгилөөгө болот. Изилдөөлөрдөн белгилүү болгондой айылдыктардын тамак-ашынын негизгилери болуп ун, жашылча, дан азыктары, жана ошондой эле эт-сүт азыктары болуп эсептелет. Сурамжылоого катышкандардын көпчүлүгү - 99,3% тамак-ашка көбүнчө ун азыктарын (нан азыктары, макарондор), жашылча-жемиштерди (96,9%), эт жана эт азыктарын (85,8%), сүт азыктарын (80,3%), акталган данды (82,3%) ж.б. пайдаланышат. Айылдыктардын алда канча аз бөлүгү гана тамак-ашка жемиштерди (17,2%), таттуу-шириндиктерди (14,0%) пайдаланышат.

Таблица 1. – Кожолуктагы бир айлык азык - түлүктүн кадимки көрүнүшү, сурамжылангандарга карата % менен

	адам саны	Про- центи
Ун азыктары: ун, нан, макарон, буудай, печенье, булочка ж.б.	1192	99,3%
Сүт азыктары: сүт, айран, каймак, сыр, курут, май, сары май ж.б.	964	80,3%
Крупалар: күрүч, гречка, перловка, горох, фасоль, нокот ж.б.	988	82,3%

Эт-балык азыктары: эт, колбаса, окорочка, балык, жумуртка ж.б.	1030	85,8%
Татымалар: кумшекер, туз, перец, приправа ж.б.	658	54,8%
Жашылчалар: картошка, сабиз, капуста, пияз, помидор, чеснок, бадыран, кызылча ж.б.	1163	96,9%
Жемиштер: алма, жүзүм, дарбыз, коон, черешня ж.б.	206	17,2%
Шириндик-таттуулар: конфеттер, шоколаддар, набат, торт, бал ж.б.	168	14,0%
Башкалар	311	25,9%
Бардыгы	6680	556,7%

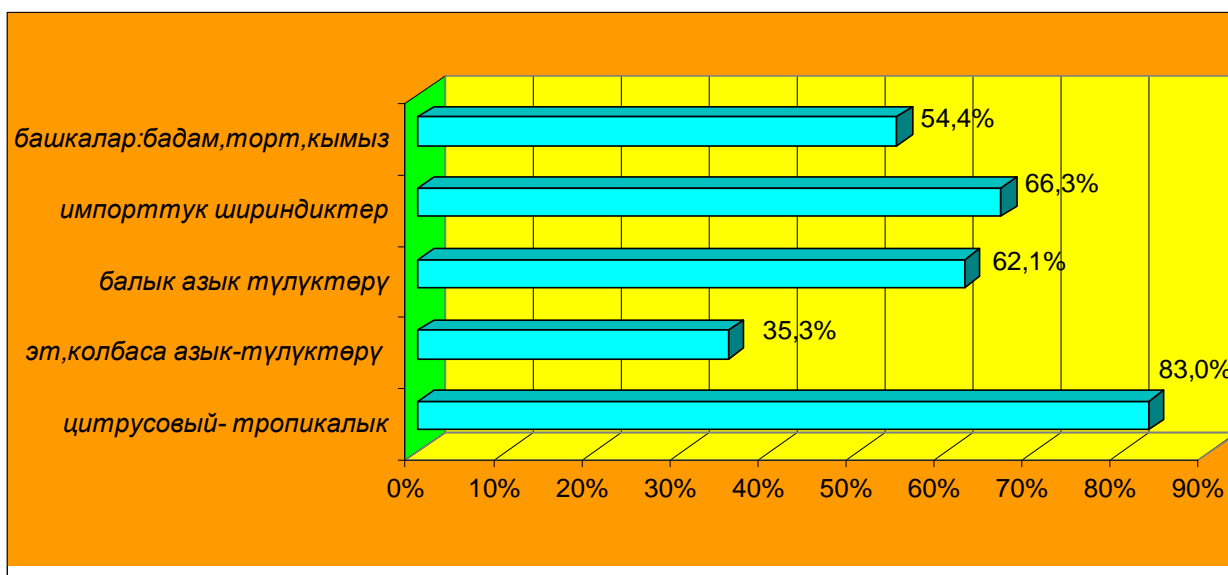
Эскертүү: (жооптордун жыйынтыгы 100% ашып кетет, анткени респонденттерде бир нече жоопторду тандап алуу мүмкүнчүлүгү болгон)

Келтирилген маалыматтардан көрүнүп тургандай айылдыктардын тамак-ашынын сапатын береке-сиз деп атоого болбойт, бирок толук кандуу деп да айтууга болбойт.

Ошону менен бирге азык-түлүктөрдүн басымдуу үлүшүн айылдыктар жеке көмөкчү чарбаларынан ала тургандыгын эске алуу керек (сурамжылоого катышкандардын 56,2% өздүк көмөкчү чарбалары бар, ал эми андан алынган кирешенин үлүшү айылдыктардын бардык кирешесинин 10-40% түзөт).

Ошого карабай айылдык жарандар кээ бир тамак-аш, азык-түлүктөрдү өзү үчүн кол жеткис сонундук деп ойлошот. Андайлардын катарына 83,0% тропикалык цитрустарды, 66,3% - чет элдик таттуу-шириндиктерди, 62,1%- балык азыктарын, 54,4 %- жемиштер жана кургатылган жемиштерди, 35,3% - колбаса жана эт азыктарын киргизишти. (№1 диаграмманы караңыз). Жалпысынан тамак-аш, азык-түлүктөрүн пайдалануунун анча жогору эмес деңгээлин белгилөөгө болот, бул болсо айылдыктардын жашоо сапатынын жалпы баасын төмөндөтөт. Акыркы жарым жылдыкта айылдык жарандардын көпчүлүгү 73,6% өздөрүнүн мүмкүнчүлүктөрүнө жараша турмуш-тиричилик техникаларын сатып алышкан. Сурамжылоого катышкандардын - 37,8 % коммуникациялык техника сатып алууга мүмкүнчүлүгү барлар деп эсептелине, 11,7% узак мөөнөткө пайдаланылуучу башка товарларды сатып алууга мүмкүнчүлүгү барлар деп эсептелинет.

Диаграмма 1. – Айылдыктардын кол жеткис азык-түлүктөргө болгон салыштырмалуулугу, сурамжылангандарга карата % менен

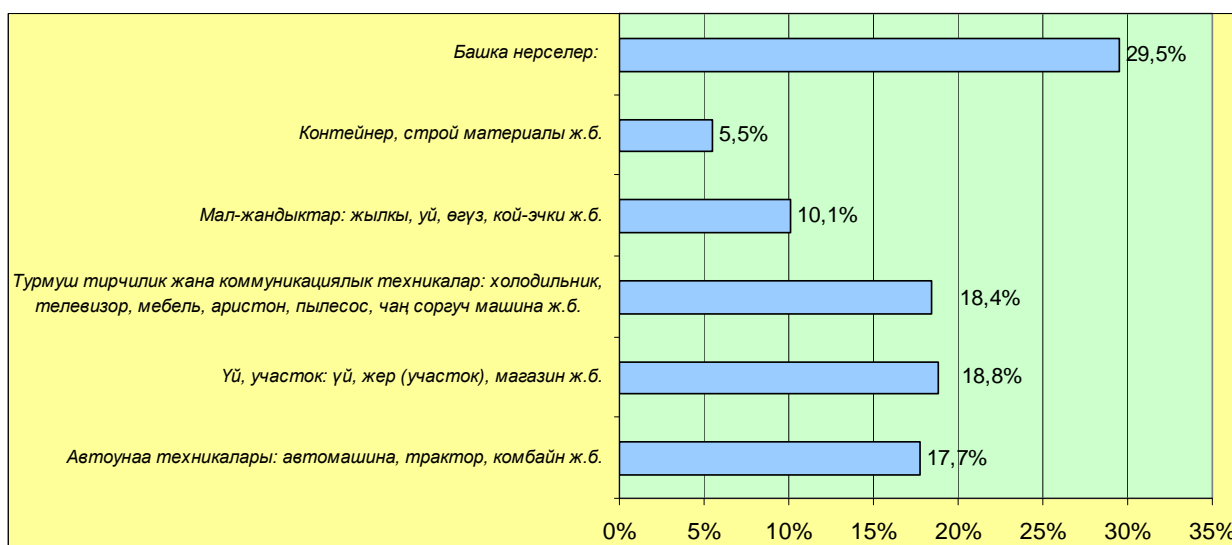

Бир эле учурда турмуш-тиричилик эмеректерин сатып алууну айылдык жарандар өзү үчүн ыксыз чыгымдарга кошот: эмеректерди - (83,4%), турмуш-тиричилик техникаларын (83,5%), коммуникациялык техникаларды (57,5%) узак мөөнөткө пайдалануучу кээ бир башка буюмдарды (26,8%). Ошону менен бирге сатып алуулардын жалпы жыйындысы 18-29 жана 30-39 жаштагы респонденттердин тобунда көбүрөөк, бул болсо айыл жарандарынын баалуулук-керектөө артыкчылыктарында айрымалар бар экендиги тууралуу жыйынтык чыгарууга мүмкүндүк берет. Жаштарда улуу муундагыларга караганда пайданы көздөө кызыкчылыгы жогору, алар көбүнчө өзүнүн жашоо шартын жакшыртууга умтулушат. Үй-

бүлөлүү респонденттерге келе турган болсок: алардын арасында акыркы 6 айдын ичинде турмуш-тиричилик буюмдарын (эмерек, техника, ж.б.) сатып алгандардын үлүшү жогору.

Акыркы 6 айдын ичинде айылдыктар арасында автоунаа техникаларын (автоунаа, трактор, комбайн, ж.б.) сатып алгандар - 17,7%, кыймылсыз мүлк (үй, жер, үлүш жер, дүкөн) - 18,8%, турмуш-тиричилик жана коммуникация техникаларын (муздаткыч, телевизор, чаң соргуч, кир жуугуч машина, телефон ж.б.у.с.) - 18,4%, мал жандыктарды сатып алгандар - 10,1%, ошондой эле курулуш материалдарды жана башкаларды сатып алгандар - 5,5% түзөт.

Диаграмма 2. – Айылдыктардын соңку мезгилдеги турмуш тиричилик жана коммуникация техникаларын сатып алуу мүмкүнчүлүктөрү, сурамжылангандарга карата % менен

Кесиптеш-илимпоздордун изилдөөлөрүнүн натыйжасы боюнча калктын тиричиликке керектүү техникаларды, автоунааларды жана башка ири сатып алуулардын эсебинен өзүнүн жашоо сапатынын жогорулагандыгы тууралуу субъективдүү сезим пайда болгонун айтууга болот.

Ошентип, айылдыктардын сатып алуу мүмкүнчүлүктөрү жалпысынан канааттандыраарлык деп баалануусу мүмкүн, бирок ошону менен бир катарда керектөөлөргө артыкчылык берүү чөйрөсүндө даана көрүнүп тургандай респонденттер тарабынан бир катар стандарттуу азык-түлүктөрдү жана узак мөөнөттөгү пайдаланылуучу буюмдарды сатып алууда, кол жеткистиктер бар экендигин белгилөөгө болот. Айылдык жарандардын чыныгы мүмкүнчүлүктөрү, приоритеттүү сатып алуулары өзүнүн каалоолорунан бир топ артта калууда, башкача айтканда айылдыктардын жашоо сапаты жана деңгээли өздөрүнүн потенциалынан көп эле жолу төмөн.

Ошентип “Калктын жашоо сапаты” деген түшүнүк турмуштун объективдүү жана субъективдүү тараптарын мүнөздөөчү жалпы комплекстүү түшүнүк катары социологияда салыштырмалуу аз эле убакыттан бери колдонулууда. Изилдөөчүлөр жашоо сапатынын объективдүү критерийлеринен сырткары бир катар көрсөткүчтөрүн бөлүп алышат жана жашоо сапатынын деңгээли калктын канааттануусун мүнөздөөчү, жашоо сапатын баса белгилөөчү социалдык жактан өзүн жакшы сезүү жана канааттануу параметрлери аркылуу өлчөнөт. Айыл калкынын жашоо сапатынын бир катар параметрлерин изилдеп чыгып биз төмөнкүдөй жыйынтыкка келдик.

1. Айыл калкынын жашоо сапатын изилдөөдө төмөнкү компоненттерди баса белгилөө менен төмөнкүдөй комплекстүү мамилени пайдаланабыз:

1) өмүрдүн узактыгы жана ден-соолуктун абалы
2) тамактануунун сапаты
3) турак-жайдын, турмуш-тиричилик шартынын сапаты, керектөөнүн мүмкүнчүлүктөрү
4) билим алуу жана аны жогорулатуунун мүмкүнчүлүктөрү
5) эмгектенүү жана эс алуунун

шарттары
6) жумуш менен камсыз болуунун абалы
7) үй-бүлөлүк жашоо.

2) айыл калкынын өмүрүнүн узактыгы айыл жарандарынын жашоосунун абалы менен түздөн-түз шартталат. Изилдөөлөр көрсөтүп тургандай өмүрдүн узактыгынын терс динамикасы, бул айылдыктардын эмгектенүүсүндөгү шарттарынын оор жана зыяндуу экендиги менен өзүнүн ден-соолугуна начар кам көргөндүгү менен, ошондой эле терс көндүм адаттардын бар экендиги менен байланыштуу. Респонденттер тарабынан өмүрдүн узактык факторунун сапаты катары чындыгында курчап турган айлана-чөйрөнүн таасири белгиленбейт, бул айылдыктарда экологиялык аң-сезимдин өсүп-өзгөрүү деңгээли али начар экендигин айгинелейт. Бул мындан аркы изилдөөлөрдүн маалыматтары менен да ырасталат.

Колдонулган адабияттар

1. Скворцов Н.А. Проблемы повышения качества жизни сельского населения. // Вестник Чувашского университета. - 2006. - №6. - с.443.
2. Алмакучуков К.М., Бегалиева Ж.К., Гибадулин Р.Р. Субъективный средний класс Кыргызстана. Аналитический доклад. - Б.: ОсОО «Издательский дом «Салам», 2007. – 57 с.
3. Третьякова Л.А., Лаврикова Н.И. Качество жизни населения – индикатор устойчивости развития сельских территорий // Экономика региона. - 2012. - №3. - с.234.
4. Фатхуллина Л.З. Механизм влияния социальной инфраструктуры на качество жизни сельского населения. // Среднерусский вестник общественных наук. - 2009. - №4. – с.110.
5. Теория управления: Энциклопедический словарь. – М.: Муниципальный мир, 2004. – 506 с.
6. Фатхуллина Л.З. Качество жизни сельского населения: от теории к практике. // Вестник Казанского государственного технологического университета. - 2011. - №23. - с.237-243.
7. Республиканын айыл жашоочуларынын арасында автор тарабынан 2012-2013-жылдар аралыгында 1200 респондентти камтыган социологиялык сурамжылоо жүргүзүлгөн.

Рецензент: д.филос.н., профессор Орозалиев Э.С.